

Türkiye-İran İkili Ticaretine Dair Değerlendirmeler

İran Ekonomisinin Kısa Değerlendirmesi

ABD Yaptırımları

ABD yaptırımları insani ticaret olarak kabul edilen sektörler dışında İran'a döviz kazandırıcı işlem yapan veya İran'ın yeni teknolojilere erişim sağlamasına imkan verecek şekilde yatırım yapan şirketleri de kapsamaktadır. İran'ın petrol ve doğalgaz ihracatının ABD yaptırımları nedeniyle daralması sonucu yaptırımların üstesinden gelmek için birçok stratejiyi hayata geçirdiği görülmektedir. Bunlardan en önemlisi ülke içinde üretimi yapılan veya zaruri ihtiyaç olarak görülmeyen veya lüks olarak nitelendirilen belirlenen malların ithalatını yasaklamak ve ülke dışına döviz çıkışını en aza indirmektir. İran ayrıca ülke içi üretimi artırmaya, daha çok ihtiyaç duyulan hammadde veya aramalı ithalatı yapmaya, nihai ürünleri ise mümkün olduğunca az ithal etmeye çalışmaktadır. İthalat yasaklarından şikayet eden yabancı firmalar İran dahilinde yatırım yapmaya davet edilmektedir.

Devletçi ve Korumacı Ekonomi

İran, zengin petrol, doğalgaz ve maden rezervleriyle dikkat çekmesine rağmen uluslararası alanda karşılaştığı sorunlardan dolayı bu potansiyelinden yararlanamamaktadır. Ülkedeki ekonomik durum genel bağlamda korumacı ve devletçi bir görünüm arz etmektedir. İran özel sektörünün ülke ekonomisinin %20'sini teşkil ettiği değerlendirilmektedir. Özel sektör ekonomiye hâkim olan devlet, devlet iştiraki şirketler veya vakıf şirketleri ile rekabet etmekte zorlanmaktadır. Yerli malların kalitesi dünyada geçerli standartlara göre düşük olup yabancı ürünlere karşı zorlukla rekabet edebilmektedir. İran'ın uzun yıllardır uluslararası alandan yalıtılmış ekonomisinde hemen tüm sektörlerde teknoloji ve know-how açığı bulunmaktadır.

Talimatçı Ekonomi

İran'da üretilen veya bazı durumlarda ithal edilen ürünlerde devlet tarafından belirlenen kar marjları ile satış yapılması uygulaması bulunmaktadır. Bu uygulamada ürünler üzerine üretici fiyatı ve tüketici fiyatı derc edilerek tüketici fiyatı üzerinde nihai tüketiciye satış yapılması yasaklanmıştır. Başta gıda, içecek, temizlik ve hijyen ürünleri olmak üzere beyaz eşya, motor yağı, bazı araç yedek parçaları ve benzeri sanayi sarf malzemeleri gibi ürünlerde de bu uygulamaya başvurulabilmektedir. Esas olarak devletin ilgili kurumlarının satışı yapılan bütün ürünlerde kar marjı belirleme yetkisi bulunmakta olup ihtiyaca göre ilgili sektör dernekleri ve firmalarla görüşülerek üretici fiyatı ve tüketici fiyatı belirlenmektedir.

Döviz Kuru Hareketleri ve İran'ın Para Transferleri

Son 6 yılda döviz kuru yerli para birimi İran riyali karşısında 13 (4 → 52) katına çıkmıştır. Yine son 6 yılda 3 kez döviz yükseliş atağı görülmüş olup iç piyasaya Riyal ile vadeli satış yaparak bu ataklara yakalan firmalar reel olarak büyük kayıplara uğramıştır. Ambargolar sebebiyle hiçbir uluslararası banka İran bankaları ile çalışmamakta, SWIFT işlemi gerçekleştirilmemektedir. Dolayısıyla akreditif açma imkanı bulunmamaktadır. Para transferleri sarraflık mekanizmasıyla veya yurtdışı bankalarda bulunan İranlı firmaların dövizleri veya İranlı firmaların 3. şirketlerden alacakları karşılığı yapılan ödemelerle gerçekleştirilmektedir.

İran'ın Dış Ticaret Yapısı ve Türkiye

2022 yılı içinde koronavirüs sonrası ekonomilerin açılması ve özellikle petrol, petrokimya ve metal ürünleri gibi emtialarda görülen fiyat artışlarının etkileri ile İran'ın dış ticaret hacmi 1401 yılında 53,1 milyar doları ihracat olmak üzere 112,7 milyar dolara yükselmiştir. Bununla birlikte, 1401 yılında (21 Mart 2021-21 Mart 2022) İran 6,5 milyar dolarla son yıllarda görülen en yüksek dış ticaret açığını vermiştir. Dış ticarete yapısal bir dönüşümü halen gerçekleştiremeyen İran'ın dış ticaretinde **ilk 10 üründen 8'ini doğal gaz ve petrol ürünler, 2'sini ise metal ürünleri teşkil etmiştir.** İran'dan 8li bazda en çok ihraç edilen ürünler “sıvılaştırılmış propan, metanol, bütan, polietilen, bitümen, üre, sıvılaştırılmış doğal gaz, demir-çelik külçeler veya yarı mamüller, madeni yağlar, bakır katotlar” dır. Petrokimya veya metal ana üreticilerinin çok büyük çoğunluğu devlet şirketi veya iştiraki olup kendilerinden doğrudan alım için yüksek tonaj ve uzun süreli alım garantisi gerekebilmektedir.

İran ekonomisinde ve ihracatında öne çıkan sektörler petrol ve doğalgaz tabanlı petrokimya sektörü, metal ve maden sektörü ve enerjiye bağımlı doğal taş, çimento, cam vs. ile tarım ve gıda sektörüdür. Bu sektörlerin İran ihracatında payı doğalgaz ve petrokimya (plastik ürünler dahil) sektörü için **%62**, metaller için **%18**, tarım için **%10** dur. Ayrıca **%4** oranında diğer maden ürünleri ihracatı yapılmaktadır.

İran'ın ithalatında öne çıkan sektörler bakıldığında ise **makinelere ve aksamı ile SKD ve CKD ürünlerin %31 pay** ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Başta mısır, pirinç, buğday, arpa, yağlı tohumlar, soya fasulyesi.. gibi temel tarım ürünleri olmak üzere **tarım ve gıda ürünlerinin** İran'ın ithalatındaki payının **%30** olduğu hesaplanmıştır. Muhtelif petrokimya ürünleri, kimyasal ürünler, plastikler ile gübrelerin **%14**, maden ve metal ürünlerinin **%8**, ilaç ve tıbbi cihazların **%5**, cep telefonlarının **%5**, orman ürünlerinin **%3** oranında İran ithalatında pay sahibi olduğu anlaşılmıştır.

Türkiye'nin İhracatı

Ülkemizin İran'a ihracatında yaklaşık **%28 pay ile makinelere ve parçaları** ilk sırada gelmektedir. Özellikle iç üretimini ve kendine yeterliliğini artırmak isteyen İran devamlı surette üretim ekipmanlarına ve makine, makine aksamı, yedek parçaları ve motorlu taşıt parçalarına ihtiyaç duymaktadır. **Plastikler ve çeşitli kimyasal ürünler %24** ile ikinci sıradadır. Önemli bir petrokimya ürünleri üreticisi ve ihracatçısı olan İran hem iç tüketimi için hem de ihracatında yararlanmak üzere ülke içinde üretmediği yarı mamül plastik ve kimyevi ürünler ve kimyasal ajan maddelerin bazılarını ülkemizden ithal etmektedir. Ülkemizdeki modern makine ve üretim teknikleri ile üretilen dünya standartlarında kimyasal ürünler bir petrokimya ülkesi olan İran'da pazar bulabilmektedir. **Tarım ürünleri %11** payla üçüncü sıradadır. 2022 yılında özellikle İran iç piyasasındaki arz açığını kapatmak ve fiyat artışlarını engellemek amacıyla ülkemizden 126 milyon dolar bitkisel yağ, tavuk eti ve yumurta ithal etmiştir. Diğer taraftan, İran'daki süt tozu açığının ithalat ile kapatılması için İran devlet ticaret şirketinin Türk bir şirket ile anlaşığı son dönemde basına yansımıştır. İran için işlenmiş tarım ürünleri ithalatında Türkiye ilk akla gelen ülkelerdendir. **Metal cevherleri %7** ile dördüncü sıradadır. Bazı metal cevherleri İran'daki ucuz enerji maliyetleri sebebiyle işlenmek üzere İran'a gönderilmektedir.

Türkiye'nin İthalatı

İran, petrokimya ve metal ürünleri üretiminde kendi topraklarında istihraç ettiği hammaddeleri ve ucuz/sübvansiyonlu doğalgazından istifade ettiği için dünya fiyatlarının çok altında üretim fiyatına sahip olup ihracat için ve ülke içi satış için farklı fiyat uygulayabilmektedir. İran'dan ülkemize ithalatta **%60 pay ile doğalgaz ve petrokimya ürünleri** ilk sırada gelmektedir. **%29 pay ile metal ürünleri** ikinci sırada, **%4 ile tarım ürünleri** üçüncü sıradadır. Özellikle pandemi sonrası petrol ve doğalgazdan mamül ürünler ile demir çelik hammaddelerindeki fiyat artışları İran'ın ihracatına olumlu yansımış, ülkemize olan ihracatını da değer bakımından artırmıştır.

İran'dan Alüminyum İthalatı

2022 yılında İran ülkemize 822 milyon dolar (%12) değerinde alüminyum ihraç etmiştir. Ülkemizin bir sanayi hammadde ürünü olan alüminyum ithalatı Türkiye-İran arasındaki potansiyel ticari işbirlikleri için iyi bir örnek olabilir. İran'ın son yıllarda yaptığı yatırımlarla alüminyum işleme kapasitesini artırması ve Afrika ülkelerinden alüminyum hammadde boksiti ithal ederek iyi bir hammadde tedarik zinciri kurması İran'ın alüminyum üretimini artırmasını sağlamıştır. İç tüketimi ve ihracat için yeterli boksit rezervi olmayan İran kapasite artırımı ve ithalat ile 2015 yılında ülkemize yönelik 45 milyon dolar değerindeki alüminyum ihracatını 2022 yılında 822 milyon dolara çıkarmıştır. **İran'ın ucuz doğal gaz ve elektriğini kullanarak yaptığı üretim ile gerekli şartlar sağlandığında muhtelif ürünlerde ülkemiz sanayisi için hammadde tedarik kaynağı haline gelebileceği değerlendirilebilir.**

Dış Ticarete Dair Değerlendirme

İki ülke arası potansiyel iş fırsatları değerlendirildiğinde; dünya taşımacılarının ambargolar sebebiyle İran limanlarına uğramaktan çekinmesi ve sigorta şirketlerinin İran menşeli ürünleri sigortalamaktan imtina etmesi sebebiyle İran için ülkemiz üzerinden ticaret önem kazanmıştır. Bu çerçevede, İranlı üreticilerin ülkemizde şirket kurmak suretiyle dünya pazarlarına açılma veya Türk şirketleri ile iş birliği yaparak ürünlerini üçüncü ülkelere satmak hususunda yoğun teveccühü olduğu görülmüştür. İranlı üreticilerin ambargolar sebebiyle modern makineler almakta güçlük çektiği, bu durumun üretim maliyetlerini artırdığı ifade olunmaktadır. Bu minvalde, muhtelif sektörlerde yeni teknoloji ve makinelerle üretilmiş hammaddelere ve sarf malzemeleri ile makine ve aksamına fazlasıyla ihtiyaç duyulduğu sektör temsilcileri tarafından ifade edilmekte olup **Türk ürünleri ve makinelerinin kalite ve fiyat açısından pazarda çokça talep edildiği ve iyi bir imaja sahip olduğu bilinmektedir.** Ayrıca İran'daki know-how, modern modern teçhizat ve makine yetersizliği ithal tüm ürünler için yüksek karlı bir pazar zemini oluşturmuştur. İran teknoloji açığı sebebiyle en güçlü olduğu petrokimya sektöründe de yoğun bir şekilde ithalata ihtiyaç duymaktadır. **Ülkemizden özellikle plastik hammaddeleri ithalatı yapmaktadır.** İran'ın tarımda kendine yeterliliği bulunmamaktadır. Temel tarım ürünlerinde net ithalatçı olan İran bu ürünleri kuzey ülkelerinden temin etmekte, **ülkemizden ise çoğunlukla işlenmiş tarım ürünleri ithal etmektedir.**

Türkiye'nin Diğer Ülkelere Göre İran ile Ticari İlişkilerindeki Avantajları

- Komşu ülke olması sebebiyle kolay erişim ve ucuz taşıma maliyeti
- İki ülke arası turistik seyahatlerin getirdiği yakınlık hissi
- Türkiye'nin bazı kesimlerce iktisadi ve kültürel bakımdan model olarak görülmesi
- Türkiye'nin küresel ekonomi ile entegre olması ve dünya standartlarında üretim yapması
- İran pazarında Türk malının kaliteli olduğu yönünde kesin algı

- İran sermayeli pek çok şirketin Türkiye’de faaliyet göstermesinin getirdiği network
- İran’ın ambargolar sebebiyle dünya standartlarında mal bulmasının zor olması (Avrupa, Amerikan veya müttefik ülkelerinin İran’la iş yapmaktan kaçınması), bu boşluğun Türk şirketlerce doldurulabileceği
- Türklere duyulan yakınlık hissi sebebiyle ticaret yapmaya da istekli olunması (mesela eşit şartlar olduğunda Çinlilere ve Ruslara tercih edilmesi)
- Ülkede yaşayan Türk dili konuşan nüfusun muteber olanlarından ticaret ve network kurmak için istifade edilebilmesi
- İran toplumunun yerleşmiş tüketim alışkanlıklarının bilinmesi ve nisbeten gelişmiş İran sanayisinin devamlı talebinin tanınması

Türkiye Üzerinden Ticari Faaliyetler

Ülkemiz Üzerinden İran’a İhracat

Ülkemiz istatistiklerine göre İran’a olan ihracat rakamları (**2022-3,068 milyar dolar**) ile İran istatistiklerine göre Türkiye’den yapılan İran’a yapılan ithalat rakamları (**1401 yılı -21 Mart 2021-21 Mart 2022- 6,079 milyar dolar**) arasında bariz bir fark bulunmaktadır. İran’ın Türkiye üzerinden yoğun transit ticaret yaptığı bilinmektedir. Transit ticarete 3. ülkelerden ülkemize gelen mallar gümrüklü alanlardan tekrar İran’a ihraç edilmektedir. Söz konusu farkın yukarıda izah edilen transit ticaret kaynaklı olduğu değerlendirilmektedir. **Bu rakamların bir diğer önemi ise şudur ki İran’ın toplam ithalatının 1401 İran yılında %10,13’ünün Türkiye’den veya Türkiye üzerinden yapılmış olmasıdır. Bu oranın 1402 İran yılında artış eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir.**